

DE TRANSNATIONELLA GEMENSKAPERNAS HISTORIA?

Den internationella Arbetarhjälpens med bas i Weimartyskland var det första riktiga försöket att bygga upp kollektiv säkerhet i världen. Vi måste förstå den i sina egna termer och inte i ljuset av den efterföljande diktaturen, hävdar Kasper Braskén.

Text: Kasper Braskén

Vid ett möte organiserat av den Internationella Arbetarhjälpens för cirka åttio år sedan höll den tyska kommunisten **Wilhelm "Willi" Münzenberg** ett anförande i Berlin om det kapitalistiska samhällets näraliggande sammanbrott. Talet hölls i ett läge av djup världsekonomisk kris och eskalerande statligt förtryck i Weimartyskland. Münzenberg var riksdagsman för det tyska kommunistpartiet och generalsekreterare för den Internationella Arbetarhjälpens.

Arbetarhjälpens var dock ingen organisation som med våld skulle genomföra revolutionen. Det var ingen organisation för väpnad strid eller terrorism, utan en organisation skapad för att sprida idén om internationell solidaritet med hjälp av ett brett kultur-propagandistiskt arbete. Det var en organisation som hade som målsättning att väcka till liv den internationella solidariteten efter första världskriget, att skapa en helt ny kultur för internationell solidaritet och att konkret bistå med förnödenheter till dem som var beredda att ge sig in i kampen mot systemet.

Det är slående hur orolig den tyska statsmakten var över den internationella solidaritetens hot mot landets inre ordning. Den största hotbilden var dock inte verklig revolutionär handling, utan det hot som radikala idéer och tankesystem utgjorde. Många såg landsförräderi då Münzenberg utropade att han vid krig hundra gånger hellre skulle stå på de franska, brittiska eller kinesiska arbetarnas sida, än att förena sig med de tyska kapitalisterna.

I denna oppositionella anda deklarerade Münzenberg under mötet att trots att han och de övriga i salen blivit kroppsvisiterade av polisen vid ingången, hade de i alla fall lyckats smuggla in det vassaste av alla vapen, nämligen marxismen. Enligt Münzenberg var det bara genom att sprida budskapet om den internationella solidariteten som man skulle kunna "befria världen" från det kapitalistiska systemet.

Solidaritet är dock ett mångfacetterat begrepp som har haft flera olika betydelser under historiens gång. Man kunde tro att om vänstern efter den internationella socialismens splittring i samband med första världskrigets utbrott över-

huvudtaget var överens om något, så skulle det vara den internationella solidariteten. Tvärtom utspelades en bitter kamp om begreppets mening såväl mellan socialdemokrater och kommunister som inom kommunistiska rörelsen. Vem skulle inkluderas och vem exkluderas från den internationella solidariteten?

En avgörande gemensam nämnare för alla solidaritetsbegrepp, både förr och nu, är att solidariteten alltid inkluderar och exkluderar, att den konstrueras genom ett "vi" och ett "de". En universell solidaritet är svag om den inte kan stå emot något förtryck eller någon orättvisa. Solidaritet har i modern tid hört till de förtrycktas vokabulär. Det var ett språk som under mellankrigstiden var starkt präglad av klasskampen och den explicit marxistiska retoriken, men fast vi inte mer talar om klass betyder det ju inte att orättvisorna och ojämlikheten försvunnit från världen; fast vi inte mer talar om den internationella solidariteten, betyder det

Den internationella Arbetarhjälpens hade som mål "att skapa en helt ny kultur för internationell solidaritet och att konkret bistå med förnödenheter till dem som var beredda att ge sig in i kampen mot systemet."

ju inte att behovet av internationell och global sammanhållning försvunnit.

För att förstå den internationella solidaritetens och de transnationella gemenskapernas historia är det avgörande att se dem som en del av 1900-talets radikala sociala rörelser. Därmed är det inte heller Sovjetunionen som utgör den centrala skådeplatsen för denna historia, utan den första tyska demokratin, 1919–1933.

Weimartyskland fortsätter att fascinera. Det var en period av motsättningar; av kulturell blomstring och politisk radikalism; av stora framtidshopp och mörkaste dystopier. Den brittiska historikern **Richard Overy** har hävdad att mellankrigstiden utgjorde en morbida tidsperiod som genomsyrades av ständigt närvarande ångest, rädsla och osäkerhet

bland både folket och de intellektuella. Det första totala kriget hade skapat ett trauma för den självsäkra västerländska civilisationen. Västerlandet och det kapitalistiska systemet började allt mer beskrivas som en sjuk man som sökte efter det rätta botmedlet.

Weimartyskland kännetecknades av dess politiska, sociala och ekonomiska kriser. Många förhoppningar hade grusats 1919. Världskriget hade förvandlats till en bitter kapitulation; hoppet om en rättvis fred förvandlades till Versailles-diktaten där Tyskland ensam fick bära skulden för kriget; den radikala vänsterns förhoppningar om en tysk revolution omintetgjordes; de koloniala folkens hopp om nationellt självbestämmande hade krossats.

Som vi alla vet föll denna bräckliga första tyska demokrati redan 14 år senare, i och med **Hitlers** maktövertagande i januari 1933. Den tyska historikern **Heinrich August Winkler** framhäver att året 1933 sedan dess har utgjort den mest centrala horisontpunkten för all modern tysk historieskrivning, den urkatastrof som man allt därefter har försökt förklara. På gott och ont har Weimarrepubliken följaktligen ofta tolkats enbart som ursprunget till Tredje Riket.

På ett naturligt sätt framstår året 1933 som en klar brytningspunkt även för min egen forskning. Det var året som Arbetarhjälpens förbjöds och bokstavligen bröts ner av Hitlers nya terrorregim. Allt sedan 1921 hade Arbetarhjälpens haft sitt huvudkontor i Berlin och därifrån hade man organiserat mellankrigstidens kanske mest spektakulära internationella solidaritetskampanjer.

Men trots att mitt forskningsprojekt slutar vid år 1933 har inte utgångspunkten varit att skriva en historia som förklarar hur Tyskland och Europa fick sitt ödesår. Tvärtom har jag försökt skriva historien om Weimareran som om 1933 eller 1939 aldrig skulle ha ägt rum. Från detta perspektiv var det inte frågan om en mellankrigsperiod, utan framförallt en efterkrigsperiod. Den centrala horisontpunkten fram till 1933 utgjordes för de samtida aktörerna och det samtida tänkandet av första världskriget och dess totala brutalitet. Aktörskapet och det politiska tänkandet under denna period kan därmed inte förstås genom att fokusera på 1933, utan genom att tänka på 1914 och 1919. Detta utgör en avgörande perspektivförskjutning.

Den senaste vändningen mot transnationell historia har understrukit betydelsen av de internationella organisationerna för mellankrigstidens historia. Dessa organisationers historia möjliggör skrivandet av en ny europeisk och global historia som står ovanför de givna nationella referensramarna, en historia som inte i traditionell mening handlar om internationell historia – det vill säga historien om de mellanstatliga relationerna – utan en transnationell historia om de icke-statliga internationella organisationerna. Fördelarna med detta är uppenbara om forskningens syfte är att förstå problem som inte begränsas av nationella gränser, som frågor om hunger, ekonomiska kriser, krig, kolonialism eller imperialism.

När det globala rummet skapades för de icke-statliga organisationerna genom etableringen av Förenta Nationerna 1945 var man mycket angelägna om att se det som en ny början, medan man på många plan borde se det som en andra omgång, ett andra försök att bygga upp kollektiv säkerhet i världen. Den moderna internationella organiseringen hade

sina viktigaste rötter i mellankrigstidens Europa, men dessa rötter är till största delen ännu utforskade. I dagens sammanflätade värld framstår det som ytterst relevant att söka efter rötterna till hur man försökt gå till väga för att etablera internationella gemenskaper just via internationella organisationer.

Ett av skälen till att denna historia ännu inte skrivits är att den har ett komplicerat förhållande till den internationella kommunismens historia, en historia som idag framför allt är liktydig med kommunismens omfattande och ofattbara

Den centrala horisontpunkten fram till 1933 utgjordes för de samtida aktörerna och det samtida tänkandet av första världskriget och dess totala brutalitet.

terror och brott mot mänskligheten. Därmed ses inte längre fascismen och kommunismen – eller snarare nationalsocialismen och stalinismen – som mellankrigstidens främsta rivaler, utan främst som syskon i den totalitära familjen.

Men som den främsta tyska historikern om kommunismens historia, **Hermann Weber**, nyligen har konstaterat så måste den moderna historievetenskapen kunna skilja mellan kommunismens historia som en historia om radikala sociala rörelser i icke-kommunistiska stater å ena sidan, och som en historia om ett härskarsystem i kommunistiska stater å andra sidan. Syftet med distinktionen är inte att för-ringa kommunismens terror och brott, utan att hitta en väg att förstå dem som i icke-kommunistiska stater valde att tro på radikala idéer som kommunism eller internationell solidaritet.

Problemet med att se kommunismen endast som ett totalitärt härskarsystem är att det blir obegripligt varför kommunismen och radikala idéer om internationell klass-solidaritet trots terrorn och förtrycket fortsatte att attrahera så många människor. Det är uppenbart att svaret inte kan nås genom att studera terrorn och våldet i kommunistiska stater.

Uppmärksamheten måste istället riktas mot den sociala kontext som dessa idéer grodde i och mot de organisatoriska initiativ som gjordes för att väcka den internationella solidariteten till liv och få den att fortplanta sig. Därför har jag i min forskning valt att fokusera på Weimartyskland, förstått som ett samhälle som försökte återhämta sig från kriget och dess trauma.

Den internationella solidaritetens förespråkare befann sig i en komplicerad situation efter världskriget då den internationella socialismen splittrats och då den nya tredje kommunistiska internationalen gjorde anspråk på att föra vidare den internationella solidaritetens fana. Hur skulle den internationella solidariteten tolkas, definieras, och, så att säga, säljas till massorna? Hur, och med vilka medel kunde och försökte man göra den internationella solidariteten till den centrala identifikationen som skulle stå över och emot nationalismen. Hur skulle man lyckas nu då man misslyckats 1914?

För kommunisterna var svaret klart: för första gången i världshistorien fanns det en stark stat på den internationella

solidaritetsens sida, en stat som på ett globalt plan bejakade och understödde den internationella solidariteten och de koloniala ländernas frigörelse från de europeiska imperierna.

Många har hävdad att denna nya konstellation hade omedelbara konsekvenser för den internationella solidariteten: solidariteten blev detsamma som lojalitet mot det nya Sovjet. Historien har dock en tendens att förenkla och rita raka linjer där sådana inte funnits, eller att enbart fokusera på en väg, den slutliga, som vägen mot 1933 eller vägen mot andra världskriget, istället för att se alla de alternativa vägarna och nyanserna. Vi bör istället återskapa en mer nyanserad bild av internationell solidaritet efter första världskriget. Bilden är inte svartvit, det finns ett helt spektrum bara man är villig att se det. Solidaritet var inte bara ett vapen för Sovjets utrikespolitik, utan hade en verklig förankring i den historiska kontexten som den internationella arbetarklassen verkade i.

Den internationella solidariteten uppfanns trots allt inte i Moskva. Den fanns som en etablerade idé inom den europeiska arbetarrörelsen alltifrån dess uppkomst vid mitten av 1800-talet. Den internationella solidariteten hade alltid grund i övertygelsen att den kämpade för social rättvisa och att rättvisan var på dess sida.

Vad Moskva försökte forma och använda den internationella solidariteten till blev senast under 1930-talet uppen-

Den internationella solidariteten uppfanns trots allt inte i Moskva. Den hade alltid grund i övertygelsen att den kämpade för social rättvisa och att rättvisan var på dess sida.

bart då den ursprungliga drömmen om den internationella revolutionen hade raserats, och **Stalin** vände sig till en rysk nationalism och imperialism. Den stalinistiska versionen av den internationella solidariteten var i slutändan den segrande tolkningen, och den som historieforskningen fokuserat på. Denna tolkning uppnådde sin bisarra slutpunkt genom etableringen av Hitler-Stalin-pakten i augusti 1939. Alla arbetares moderland hade allierat sig med dess ideologiska fiende nummer ett.

För karaktärer som Willi Münzenberg som varit med om att bygga upp den internationella kommunistiska rörelsen efter första världskriget och som låg bakom de mest imponerande kampanjerna mot det Tredje Riket och fascismen, var detta en obegriplig politik. Münzenberg hade året före pakten officiellt uteslutits från den kommunistiska rörelsen och där efter fördömts i den kommunistiska pressen som förrädare. I Münzenbergs ögon avslöjade pakten mellan Sovjet och Tyskland Stalins sanna karaktär. Det var inte Münzenberg som hade förrätt den internationella solidariteten, utan tvärtom deklarerade Münzenberg: "förrädaren, Stalin, är du!"

De med den behövliga ideologiska elasticiteten, som exempelvis Münzenbergs främsta fiende inom partiet, **Walter Ulbricht**, lyckades överleva och nå makten i DDR. Så som

det ville sig var det just Ulbricht som personligen kontrollerade den officiella historieskrivningen i Östtyskland. Ulbrichts svar på problemet Münzenberg och historien om hans främst verk, den Internationella Arbetarhjälpens, är enkelt formulerad: total tystnad. Tystnaden var det bästa vapnet mot historien. Tystnaden var näst intill omöjlig att bryta då Münzenberg själv hade dött under omstridda förhållanden 1940 i Frankrike och i med att huvuddelen av källorna till hans och Arbetarhjälpens historia hade begravts i östblockets arkiv i Berlin och Moskva. Därmed har historien om Arbetarhjälpens och Münzenberg fram tills nyligen förblivit omöjlig att skriva.

Varför skall denna historia skrivas idag, kunde man fråga sig? Mitt svar är att historien om Arbetarhjälpens utgör ett viktigt bidrag till historien om de internationella organisationerna och om den internationella solidariteten före 1945. Speciellt viktigt framstår de metoder som Arbetarhjälpens skapade och tillämpade under 1920-talet för att sprida sitt budskap. Tack vare sitt slagkraftiga språk, sina kraftfulla symboler och sin praktiska hjälpverksamhet kunde Arbetarhjälpens idka en effektiv identitetspolitik via sin globala organisation, via massmedia, illustrerade tidskrifter, filmproduktion, internationella konferenser och solidaritetsfestivaler.

Arbetarhjälpens kampanjer för internationell solidaritet var dock aldrig oproblematiska eller konfliktfria. Man porträtterade okritiskt Sovjet som arbetarnas paradiset och **Lenin** och Stalin som dess ofelbara ledare. Men samtidigt utgjorde Münzenberg och hans personliga projekt Arbetarhjälpens en relativt självständig kraft, en kraft som motsatte sig en detaljstyrning från Moskva eller från partihögkvarteret i Berlin, en kraft som tog egna initiativ och som effektivt spred tanken om den internationella solidariteten.

Framstående forskning om solidaritetens historia har fram tills nyligen hävdad att den kommunistiska rörelsen under 1920-talet överhuvudtaget inte använde sig av ordet eller begreppet solidaritet.

Kanske tiden äntligen skulle vara mogen

för att göra historien om Arbetarhjälpens och Münzenberg till en del av den internationella solidaritetens och de transnationella gemenskapernas historia?

Kasper Braskén är nybliven doktor i historia med avhandlingen *The Revival of International Solidarity. The Internationale Arbeiterhilfe, Willi Münzenberg and the Comintern in Weimar Germany, 1921-1933*. Den här texten är hans *lectio praecursoria*.